

Helena Szewczyk

Uniwersytet Śląski w Katowicach

POLITYKA SPOŁECZNA A PRAWO PRACY W SPOŁECZNYM USTROJU PRACY

Wprowadzenie

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie istotnych zależności i wzajemnych relacji pomiędzy prawem pracy a polityką społeczną w dobie społecznej gospodarki rynkowej.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę na definicje polityki społecznej uwzględniające oparcie polityki społecznej na badaniu potrzeb. W węższym ujęciu polityka społeczna jest bowiem działalnością państwa i współpracujących z nim podmiotów działających zgodnie z ideą sprawiedliwości społecznej w interesie społecznym, mającą na celu zaspokojenie ważnych społecznie potrzeb ludzkich przy użyciu dochodu narodowego w sposób odpowiadający postępowi społecznemu.

Zdaniem W. Szuberta rola polityki społecznej jako nauki polega na służeniu potrzebom celowego działania, zmierzającego do poprawy warunków życia ludności oraz pełniejszego zaspokajania jej potrzeb. Jego zdaniem dyscyplina ta powinna uczestniczyć w kształtowaniu nowej struktury społeczno-zawodowej i nowego modelu spożycia, sprzyjającego dynamicznemu rozwojowi gospodarki i zapewniającego wszystkim obywatelom niezbędne minimum socjalne¹. Ważnym zadaniem polityki społecznej jest wreszcie badanie skuteczności działania podejmowanego w celu poprawy warunków życia i pełniejszego zaspokajania potrzeb ludności, czyli pod kątem celów, którym ma ona bezpośrednio służyć². W świetle poglądów T. Zielińskiego polityka społeczna jest działalnością mającą na celu użycie dochodu narodowego bezpośrednio na zaspokojenie ludzkich potrzeb w sposób odpowiadający idei sprawiedliwości społecznej³.

¹ Por. W. Szubert: Polityka społeczna – dyscypliną naukową. „Polityka Społeczna” 1999, nr 1, s. 7.

² Ibid., s. 8.

³ Zob. T. Zieliński: Zarys wykładu prawa pracy. Cz. I. Katowice 1977, s. 60.

Zadaniem polityki społecznej jako nauki jest nie tylko wskazanie potrzeb i możliwości, ale także racjonalizacja prowadzonej działalności⁴. Polityka społeczna zajmuje się kształtowaniem warunków życia i stosunków społecznych poprzez oddziaływanie w formach zinstytucjonalizowanych⁵. Dotyczy zatem ona „społecznej” strony rozwoju oraz postępu nierozzerwalnie związanych z takimi kryteriami wartościowania rozwoju jak: dobrobyt i ład społeczny, sprawiedliwość i równość społeczna oraz demokracja społeczna⁶.

Nie ulega wątpliwości, że nie tylko postęp i wzrost gospodarczy, ale również postęp społeczny stanowią niezbędną przesłankę rozwoju skutecznej polityki społecznej. Ma ona na celu ostatecznie zerwanie z metodą ekstensywnego gospodarowania zasobami ludzkimi oraz z wyciskiem ludzi pracy na rzecz osiągania efektów gospodarczych poprzez należytą organizację pracy, zwiększenie efektywności pracy, likwidację patologii w środowisku pracy oraz skuteczne wykorzystanie nowoczesnych technologii. Polityka społeczno-gospodarcza państwa powinna wspierać nie tylko przedsiębiorczość i tworzenie nowych miejsc pracy, infrastrukturę oraz rozwój usług społecznych, ale również promować ochronę zdrowia oraz środowiska, edukację, dialog społeczny, a także zwalczanie ubóstwa i wykluczenia społecznego.

Przemiany cywilizacyjne oraz proces globalizacji, który występuje we wszystkich sferach działalności człowieka, powodują przed wszystkim wzrost różnego rodzaju problemów i trudności życia w społeczeństwie⁷. W przemianach cywilizacyjnych i związanych z nimi rozwojem nowoczesnych technologii należy upatrywać nie tylko poprawy warunków życia i pracy ludzi, wzrostu gospodarczego i postępu społecznego, ale również wielu zagrożeń. Nieuniknioną konsekwencją rozwoju nauki i techniki są różnego rodzaju czynniki zagrażające życiu i zdrowiu ludzi. Należy w tym miejscu postawić pytanie, czy obecne prawo pracy jest w pełni dostosowane do wymagań czasów nadchodzących. Prawo naprawdę postępowe nie powinno być elementem biernym, lecz powinno stanowić czynnik ochronny oraz dynamizujący stosunki ekonomiczno-techniczne. Należy zatem poszukiwać nowatorskich rozwiązań prawnych zawierających nowe wzory postępowania oraz sposoby zabezpieczenia interesów ludzi pracy przy uwzględnieniu możliwości technicznych i finansowych Polski.

Prawidłowe regulacje prawne w zakresie prawa pracy są nie do przecenienia w realizacji skutecznej polityki społecznej również w warunkach nowego

⁴ Por. J. Orczyk: *Polityka społeczna. Uwarunkowania i cele*. Poznań 2005, s. 52 i nast.

⁵ Por. A. Rajkiewicz: *Zabezpieczenie społeczne*. W: *Polityka społeczna*. Red. A. Rajkiewicz. Warszawa 1976, *passim*; T. Szumlicz: *Ubezpieczenie społeczne. Teoria dla praktyki*. Bydgoszcz-Warszawa 2005, s. 26.

⁶ Zob. J. Danecki: *Postęp społeczny a postęp ekonomiczny*. W: *Społeczne aspekty rozwoju gospodarczego*. Red. J. Danecki. Warszawa 1974, s. 48 i nast.

⁷ Por. W. Morawski: *Globalizacja i praca. Kontekstowa analiza świata pracy*. W: *Przyszłość pracy w XXI wieku*. Red. S. Borkowska. Warszawa 2004, s. 16.

ustroju pracy, jaki ukształtował się w realiach społecznej gospodarki rynkowej. W mojej ocenie mogą one stanowić skuteczne narzędzie polityki społecznej oraz spełniać oczekiwane społecznie cele w postaci istotnego wpływu na poprawę kondycji psychofizycznej społeczeństwa poprzez zaspokajanie jego potrzeb oraz przyczynienie się do rozwoju i postępu społecznego w naszym kraju. Rozwój oraz wzrost gospodarczy nie gwarantują bowiem automatycznie postępu społecznego, choć stanowią jego niezbędną przesłankę. Konieczne jest więc ponadto stwarzanie odpowiednich form instytucjonalnych i gwarancji prawnych oraz stosowanie wyspecjalizowanych metod oddziaływania służących lepszemu zaspokojeniu potrzeb i kształtowaniu stosunków społecznych⁸. Spojrzenie na prawo pracy z perspektywy społecznej pozwala dopiero dostrzec jego znaczenie oraz pełnione przez nie funkcje społeczne, co czyni tę dyscyplinę prawa silnie przesyconą treściami społecznymi⁹.

Nie oznacza to jednak, że przedmiot obu dyscyplin jest całkowicie zbieżny. Zakres polityki społecznej jest bowiem znacznie szerszy. W przeciwieństwie do prawa pracy obejmuje ona swym oddziaływaniem w zasadzie wszystkie grupy ludności. Polityka społeczna zmierza bowiem do zaspokajania potrzeb tych wszystkich osób nie tylko w kwestiach dotyczących warunków pracy, lecz także szeroko pojętych warunków życia w społeczeństwie¹⁰.

1. Pomiedzy polityką społeczną a prawem pracy zachodzą wyraźne związki. Prawo pracy jako gałąź systemu prawa służy osiągnięciu celów społecznych, a polityka społeczna posługuje się prawem pracy jako instrumentem (narzędziem) działania¹¹. Oznacza to, że prawo pracy jest środkiem osiągnięcia założonych celów społecznych. Prawo pracy wywiera na rozwój polityki społecznej wzajemny, aktywny wpływ, stanowiąc twórczy czynnik rozwoju kultury, oddziaływający – na zasadzie swoistego sprzężenia zwrotnego – na politykę społeczną¹². Celom polityki społecznej, takim jak polityka zatrudnienia, polityka płac itp., służy wiele instytucji prawa pracy zawartych w kodeksie pracy i innych przepisach prawa pracy¹³. Nie ogranicza się ona jedynie do regulacji prawnej,

⁸ Por. W. Szubert: *Zarys prawa pracy*. Warszawa 1980, s. 59; W. Szubert: *Funkcje prawa pracy*. „Państwo i Prawo” 1971, nr 34.

⁹ W. Szubert: *Funkcje prawa pracy*, op. cit.; W. Szubert: *Studia z polityki społecznej*. Warszawa 1973; M. Borucka-Arctowa: *O społecznym działaniu prawa*. Warszawa 1967, s. 31 i nast.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Por. B.M. Ćwiertniak: *O funkcjach prawa pracy jako instrumentu polityki społecznej*. W: *Polityka społeczna. Badania, dydaktyka, rozwój*. Red. A. Rączaszek. Katowice 2008, s. 315.

¹² Por. W. Szubert: *Prawo pracy a polityka społeczna*. „Biuletyn Towarzystwa Wolnej Wszechnicy Polskiej” 1974, nr 10, s. 21; T. Zieliński: *Prawne aspekty polityki społecznej*. W: *Z problematyki prawa pracy i polityki socjalnej*. T. 2. Red. T. Zieliński. Katowice 1979, s. 11 i nast.

¹³ Zob. T. Zieliński: *Polityka społeczna a reforma gospodarcza*. W: *Z problematyki prawa pracy i polityki socjalnej*. T. 4. Red. T. Zieliński. Katowice 1981, s. 22 i nast.

lecz musi korzystać również z innych środków, do których należą mechanizmy ekonomiczne i finansowe, rozwiązania techniczno-organizacyjne itp.

Prawo jest nie tylko jednym z istotnych instrumentów polityki społecznej, ale również w nowszej literaturze prawa pracy przyjmuje się, że spełnia ono istotną rolę jako wyznacznik struktur społecznych oraz jako wyznacznik celów i zadań polityki społecznej, a także ich hierarchizacji¹⁴. Normy prawne są fundamentalnym narzędziem prowadzenia polityki społeczno-gospodarczej, ponieważ wszelkie działania państwa, w tym polegające na realizacji polityki oraz funkcjonowania związanych z tym niezbędnych instytucji, powinny mieć podstawę prawną. Zatem warunkiem koniecznym prowadzenia skutecznej polityki społeczno-gospodarczej jest stworzenie dla tej działalności instytucjonalnych warunków upoważniających władze publiczne do działań w sferze społecznej i gospodarczej, określających ich przedmiotowy zakres, cele, które powinny być zrealizowane, oraz środki do realizacji tych celów. Prawo jest bowiem oceniane głównie przez pryzmat skuteczności w rozwiązywaniu problemów społecznych¹⁵. Prawo pracy i dziedziny z nim spokrewnione powinny zatem dostarczać podmiotom polityki społeczno-gospodarczej skutecznych narzędzi oddziaływania na przebieg procesów społeczno-gospodarczych, przy jednoczesnym zagwarantowaniu obywatelom praw obywatelskich¹⁶.

Wśród ogółu instrumentów prawnych składających się na państwowy system prawny wymienia się prawo pracy¹⁷. Prawo pracy jako gałąź prawa jest instrumentem polityki społeczno-gospodarczej państwa. Preferencja celów i potrzeb społecznych, dążenie do ochrony interesów ludzi pracy stanowi podstawową, naczelną *ratio legis* tego prawa¹⁸. Poszczególne instytucje prawa pracy służą w szczególności realizacji polityki społecznej, chroniąc interesy społeczne ludzi pracy. Przykładowo swą złożoną funkcję pełnią normy prawa pracy w zakresie tzw. ochrony pracy, mając istotne znaczenie nie tylko dla realizacji polityki ochrony zdrowia pracowników, ale również w praktyce wpływ na przebieg procesów produkcyjnych i wzrost wydajności pracy¹⁹.

Należy dostrzec również rolę międzynarodowego oraz wspólnotowego prawa pracy w budowaniu globalnego społeczeństwa opiekuńczego opartego na

¹⁴ Por. W. Piotrowski: Prawo a polityka społeczna W: Księga pamiątkowa w piątą rocznicę śmierci Profesora Andrzeja Kijowskiego. Red. Z. Niedbała. Warszawa 2010, s. 204 i nast.

¹⁵ Por. G. Szpor: Wpływ ekspertów na podstawy prawne polityki społecznej. W: Polityka społeczna. Badania, dydaktyka, rozwój..., op. cit., s. 5.

¹⁶ Zob. A. Bartczek: Prawo w polityce gospodarczej. Sześćdziesiąt lat polityki społecznej w Polsce. Księga pamiątkowa Profesor Lucyny Frąckiewicz. Red. A. Rączaszek. Katowice 2006, s. 72 i nast.

¹⁷ Zob. J. Supińska: Style i instrumenty polityki społecznej. W: Polityka społeczna. Red. G. Firlit-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny. Warszawa 2007, s. 87.

¹⁸ Por. T. Zieliński: Zarys wykładu prawa pracy. Cz. I. Katowice 1977, s. 67.

¹⁹ Ibid.

prawach człowieka, dialogu społecznym, wspieraniu polityki pełnego zatrudnienia z zabezpieczeniem godnych (przyswoitych) warunków pracy oraz zapewnieniu minimalnych gwarancji bezpieczeństwa ekologicznego, bezpieczeństwa zdrowotnego w miejscu pracy oraz zabezpieczenia społecznego²⁰. Jeśli w ujęciu szubertowskim celem polityki społecznej jest zaspokajanie ważnych potrzeb ludności, to potrzeba pracy jest ważną kategorią polityki społecznej. Polityka społeczna nie powinna się bowiem ograniczać do polityki zatrudnienia, ale powinna wypracowywać takie formy postępowania, dzięki którym potrzeba pracy stawałaby się równie ważna jak potrzeba edukacji i kultury, ochrony zdrowia i wypoczynku²¹. Polityka społeczna nie może również przejść obojętnie wobec problemów patologii związanych z pracą, co zagraża zdrowiu osób zatrudnionych, obniża jakość ich pracy i życia, takich jak wypalenie zawodowe, mobbing, dyskryminacja itp.²².

2. Zachodzące w ostatnich latach gwałtowne zmiany w strukturze ekonomicznej współczesnej cywilizacji połączone z rewolucją technologiczno-informacyjną utrudniają ustawodawcy modyfikacje prawa pracy jako regulatora stosunków społecznych. Stale rosnąca złożoność gospodarki i jej powiązań z otoczeniem wymusza nowe regulacje prawne chroniące ludzi pracy i całe społeczeństwo przed wynikającymi z tego stanu zagrożeniami.

W kształtowaniu nowego modelu zatrudnienia konieczne jest więc uwzględnienie skutków społecznych powodowanych przez podnoszenie standardów ochrony interesów ludzi pracy²³. Teza ta znajduje również oparcie w zasadach społecznej gospodarki rynkowej, która jest traktowana jako podstawa ustroju gospodarczego zarówno w projekcie Traktatu Ustanawiającego Konstytucję dla Europy, jak i w Konstytucji RP. Przyjęcie modelu społecznej gospodarki rynkowej uzasadnia obciążenie pracodawcy świadczeniami wykraczającymi poza model ekwiwalentności oraz tworzenie prawnych gwarancji ochrony praw i interesów osób wykonujących pracę²⁴. Konstytucyjna zasada społecznej gospodarki rynkowej daje oparcie dla ochronnej funkcji prawa pracy. Wynika ona z idei

²⁰ Por. S. Golinowska: Zewnętrzne uwarunkowania polskiej polityki społecznej. W: Nowe dylematy polityki społecznej. Red. S. Golinowska, M. Boni. Warszawa 2006, s. 29 i nast.; S. Golinowska: Wykuwanie Europejskiego Modelu Społecznego. W: Międzynarodowa polityka społeczna. Aspekty porównawcze. Red. B. Balcerzak-Paradowska, A. Rączaszek. Warszawa 2010, s. 15 i nast.; S. Golinowska: Europejski Model Socjalny i otwarta koordynacja polityki społecznej. „Polityka Społeczna” 2002, nr 11-12, s. 3 i nast.

²¹ Por. K. Podoski, W. Turnowiecki: Polityka społeczna. Gdańsk 1998, s. 80-81.

²² Zob. J. Kida: Społeczny wymiar pracy. W: Wokół polityki społecznej. Red. K. Głąbicka, M. Grewiński. Księga jubileuszowa Profesora Juliana Auleytnera. Warszawa 2008, s. 322 i nast.

²³ Zob. Z. Hajn: Regulacja pozycji prawnej pracownika i pracodawcy a funkcje prawa pracy. „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2000, nr 10, s. 2-5.

²⁴ Por. Ł. Pisarczyk: Aksjologiczne i prawne uwarunkowania ryzyka pracodawcy w stosunkach pracy. „Państwo i Prawo” 2004, nr 12, s. 53.

solidarności społecznej, zakładającej redystrybucyjne rozwiązywanie problemów społecznych oraz konstrukcji dialogu społecznego, której celem jest godzenie wymogów rynku z celami socjalnymi.

W dobie rewolucji naukowo-technicznej prawu pracy przypada rola szczególnie ważna. We współczesnych systemach prawa pracy tworzone są instytucje prawne, których podstawowym celem jest ochrona pewnych dóbr (wartości) związanych z pracownikiem. Na czoło wysuwa się tu ochrona życia i zdrowia pracownika, czy też ochrona jego godności²⁵.

Prawo pracy – w świetle niekwestionowanych poglądów w doktrynie – powinno gwarantować nie tylko szeroką ochronę słusznych interesów pracowników, ale również troszczyć się o ich godność, życie i zdrowie oraz spokój psychiczny²⁶. Chodzi tu również o ochronę takich dóbr, wartości i interesów, które nie zostały jeszcze wyczerpująco i szczegółowo uregulowane w obowiązującym prawie. Prawo pracy powinno dbać o rozwój uprawnień osób pozostających w zatrudnieniu, polegający na uwzględnianiu ich dalszych interesów, w tym o charakterze niematerialnym. Jak już wyżej wspomniano, powszechnie utrwaliło się natomiast przekonanie, iż normy prawa pracy powinny przede wszystkim chronić takie wartości jak szeroko rozumiana ochrona życia i zdrowia oraz ochrona godności tych osób, i to niezależnie od ich wywiązywania się z obowiązków oraz trudności ekonomicznych pracodawców i państwa.

Należy w pełni podzielić zapatrywania przedstawicieli starszej doktryny prawa pracy oraz zachodniej nauki prawa pracy, w świetle których oddziaływanie funkcji wychowawczej prawa pracy zmierza przede wszystkim do ugruntowania szacunku dla osoby człowieka pracy i dla samej pracy. Normy prawa pracy wydane w celu ochrony określonych dóbr pracowników umacniają pośrednio także inne normy społeczne, jak np. normy moralne, które mają duże znaczenie w stosunkach społecznych, na które oddziaływa prawo pracy²⁷.

Prawo pracy ma bowiem służyć poprawie warunków pracy i jakości życia (podnoszeniu poziomu życia) wszystkich ludzi pracy. Rozwój gospodarczy nie zapewnia automatycznie postępu społecznego, jakkolwiek stanowi jego niezbędną przesłankę. Zdaniem W. Szuberta konieczne jest organizowanie tego postępu przez stwarzanie odpowiednich norm instytucjonalnych i gwarancji prawnych służących lepszemu zaspokajaniu potrzeb ludzkich, odpowiedniemu kształtowaniu stosunków społecznych i podnoszeniu kultury współżycia ludzi w środowisku pracy²⁸.

²⁵ Szerzej na ten temat: L. Florek: Ochrona praw i interesów pracownika. Warszawa 1990, s. 19 i nast.; H. Szewczyk: Ochrona dóbr osobistych w zatrudnieniu. Warszawa 2007, s. 15 i nast.

²⁶ Por. T. Zieliński: Prawo pracy. Zarys systemu. T. 1. Warszawa-Kraków 1986.

²⁷ Por. M. Świącicki: Prawo pracy. Warszawa 1969, s. 28-29.

²⁸ Por. W. Szubert: Zarys prawa pracy. Warszawa 1980, s. 58-60.

Pracodawca powinien nie tylko zapobiegać szkodom na pracownikach, ale także dbać o ochronę ich zdrowia oraz dążyć do stworzenia im bezpiecznego środowiska pracy, wolnego od narażenia na mobbing i inne zjawiska patologiczne degradujące spokój psychiczny i poczucie bezpieczeństwa w środowisku pracy. Prawo pracy jako dyscyplina naukowa powinno służyć zaspokojeniu potrzeb wyższego rzędu, tzw. potrzeb psychicznych (potrzeby bezpieczeństwa, uznania, szacunku, możliwości urzeczywistnienia własnej osobowości” przez pracę odpowiadającą osobistym zainteresowaniom i upodobaniom)²⁹.

Zdaniem T. Zielińskiego podstawową, naczelną *ratio legis* prawa pracy jest „preferencja celów i potrzeb społecznych, dążenie do ochrony interesów świata pracy”³⁰. Miarą postępu społecznego jest nie tylko podniesienie poziomu materialnego bytu pracownika, ale także rozwój jego życia wewnętrznego, wzbogacenie jego przeżyć psychicznych oraz doskonalenie i rozwój jego osobowości. Prawo pracy powinno również dążyć do wyrównywania życiowych szans pracowników oraz zaspokajania ich aspiracji zawodowych i odczuwanych przez uczestników procesu pracy potrzeb uznania, afirmacji własnej osobowości w drodze działalności zawodowej na stanowiskach zgodnych z osiągniętymi kwalifikacjami³¹. Autor ten zauważa, że „bezcenną wartością prawa pracy jako czynnika postępu społecznego jest w końcu to, że dzięki swej silnie rozwiniętej funkcji wychowawczej wzbogaca moralną stronę osobowości człowieka, a tym samym przyczynia się do postępu etycznego szerokich warstw, będącego nie mniej doskonałą przesłanką wzrostu dobrobytu...”, ponieważ jego zdaniem „prawo pracy jest powołane specjalnie do ochrony pracującego człowieka przed ingerencją społeczności w sferę podległą wyłącznie autonomii wewnętrznej jednostki, przed traktowaniem człowieka jako środka do urzeczywistnienia pewnych celów, które nie są jego celami”³².

3. W ostatnich latach istotnie ograniczono aktywność państwa w sferze polityki społecznej oraz doprowadzono do spadku efektywności realizowanej polityki. Potwierdzeniem tego jest w szczególności wzrost liczby zjawisk patologii społecznej, które prowadzą do konfliktów społecznych oraz do naruszenia ładu społecznego w państwie. Prowadzi to w dłuższym odstępie czasu do kryzysu społeczno-gospodarczego, zahamowania postępu społecznego i zacofania cywilizacyjnego. Konieczne jest zatem dokonanie zasadniczych zmian systemowych w zakresie realizacji polityki społecznej. Państwo polskie w warunkach społecznej gospodarki rynkowej nie gwarantuje bowiem w dostatecznym stopniu bez-

²⁹ Zob. W Szubert: Studia z polityki społecznej. Warszawa 1973, s. 98 i nast.

³⁰ Por. T. Zieliński: Prawo pracy a polityka społeczno-gospodarcza i postęp społeczny. W: Z problematyki prawa pracy i polityki socjalnej. T. I. Red. T. Zieliński. Katowice 1977, s. 18.

³¹ Ibid., s. 21-23.

³² Ibid., s. 24-25.

pieczeństwa socjalnego. Powinno ono natomiast wspierać w większym stopniu wszelkie działania dotyczące przede wszystkim ochrony zdrowia, rozwoju edukacji i nowoczesnych technologii komunikacyjnych³³. Istnieje również potrzeba wejścia w życie nowej regulacji ustawowej dotyczącej planowania i realizacji polityki społecznej. Kompleksowe uregulowanie ustawowe zasad polityki społecznej jest bowiem od dawna postulowane w nauce polityki społecznej. Niestety, ten niespełniony postulat polityków społecznych z Profesorem Rajkiewiczem na czele w dalszym ciągu czeka na realizację.

SOCIAL POLICY AND LABOUR LAW IN THE SOCIAL SYSTEM OF LABOUR

Summary

Law is not only one of the important instruments of social policy. In a newer doctrine, it is also assumed that it fulfills an important role as a determinant of social structures, objectives and tasks of social policy and their hierarchisation.

A prerequisite for an effective socio-economic policy is therefore to create for this activity institutional conditions authorising public authorities to act in the social and economic spheres, defining their objective scope, objectives to be achieved and the means to achieve these goals. In fact, law is evaluated through the prism of effectiveness in solving social problems.

Labour law and related fields should primarily provide the entities dependent on socio-economic policy effective instruments (tools) influencing the course of socio-economic processes, while guaranteeing civil rights to individuals.

³³ Por. B. Szopa: Państwo wobec problemów pracy i polityki społecznej. „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2005, nr 6, s. 3 i nast.